

Ліхадзіеўская М. (г. Баранавічы, БарДУ)

ВОБРАЗ КОЛАСА ЯК ПАЭТЫЧНАЯ МАТРЫЦА Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Кожны мастацкі напрамак абумоўлівае адметную канцэпцыю свету і асобы ў тых творах, якія да яго належаць. Гэта вызначаецца пэўным наборам паэтычных матрыц, уласцівым дадзенаму напрамку. Нягледзячы на тое, што мастацкая рэальнасць у розных творах адрозніваецца, «гэтыя матрыцы фіксуюць некаторыя яе агульныя асаблівасці, устойлівыя для дадзенага кірунку» [2, с. 474]. Слова «матрыца» ў перакладзе з лацінскай мовы азначае «першапрычына». У навуцы і мастацтве матрыца — гэта «ўзор, мадэль, штамп, шаблон, форма, інструмент у серыйнай выптворчасці аб'ектаў мастацтва і тэхнікі» [1]. Аднак, безумоўна, трэба адзначыць, што матрыцы мастацкай думкі

(прынцыпы паэтыкі) больш рухомыя і маюць дадатковыя ступені свабоды ў параўнанні з катэгорыямі і матрыцамі (законамі) навуковай думкі.

Да матрыц паэтычнага мыслення адносяць топасы – агульныя месцы ў розных мастацкіх тэкстах, абумоўленыя устаноўленымі традыцыйнымі формамі апісання ключавых падзей апавядання; і агульнасці сюжэтаў («вандруўныя» сюжэты); і кананічныя кампазіцыйна-змястоўныя агульнасці; і жанры, якія захоўваюць гісторыка-культурную памяць пра найбольш агульныя змястоўныя формы твораў; і мастацкія нормы (як адзінства месца, часу і дзеяння ў класіфіцычных творах; і каноны, асабліва выразна выяўленыя ва ўсходняй паэзіі [2, с. 475]).

Паэтыка і яе матрыцы ўздзейнічаюць на сучасны творчы працэс больш тонка, даючы большую ступень свабоды для аўтарскай думкі. Аднак без паэтычных матрыц, якія захоўваюць памяць традыцый і папярэднія дасягненні ў эстэтычным асваенні рэчаіснасці, ні сучаснае, ні будучае мастацтва абысціся не можа.

У якасці адной з паэтычных матрыц у беларускай літаратуры ХХ стагоддзя мы разглядаем вобраз коласа і сумежныя з ім вобразы, якія маюць фальклорную прыроду і актыўна ўвайшлі ў нацыянальнае прыгожае пісьменства ў «нашаніўскі» перыяд. Гэта відаць ужо з праграмнага верша «Наш палетак», напісанага А. Пашкевіч (Цёткай) для газеты «Наша доля».

Паэтка заклікае чытачоў разам узяцца за справу нацыянальнага адраджэння, толькі тады родны палетак аддзячыць ім багатым плёнам. Кастусь Міцкевіч, сын палясоўшчыка, не паквапіўшыся на гучнасць і вядомасць гэтага прозвішча, прыняў больш сціплае і непрыкметнае, але надзвычай арганічнае для беларускай рэчаіснасці — Колас. І, як вобразна сказаў М. Лужанін, «стаў ім, і не стаптаў яго ў руні жорсткі капыт часу, не падцяла нявыкалшаную сябіліну каса забыцця, не пабіў град знявагі, не зламаў віхор падзей. Колас выспеў, выдужаў, вырас у з'яву, куды зазірнулі і засталіся ў адбітку аж дзве эпохі...» [7, с. 7–8]. У паэме «Новая зямля», увасабляючы спрадвечную мару беларускага сялянства аб зямлі і волі, Я. Колас паказаў радасць хлебараба, павязь, еднасць з прыродай. Гэтаму надзвычай паспрыялі паэтычныя матрыцы нівы і каласоў. *«Ідзе Міхал дамоў з абходу, // І хоць чуваць, што ньюць ногі, // Але зварочвае з дарогі // І робіць крук, бо як стрымацца, // Каб не зайсці палюбавання // і ярыною, і жытамі?»* [6, с. 29]. Шмат у паэме карцін палявой працы: ворыва, сяўба, жніво, малацьба. Пры гэтым калектыўная праца выяўляецца як крыніца прыгожага, напаўняе душу селяніна радасцю, дае задавальненне. Аўтар услаўляе працоўную сілу народа, паказвае цяжкую сялянскую працу як з'яву велічную і прыгожую, паэтызуе яе.

Верш У. Дубоўкі «Прамерыць гоні шмат разоў араты» таксама паказвае нам цяжкую працу, якую робіць людзі перад тым, як *«даручаць зерне пухкай глебе»* [8, с. 46]. М. Багдановіч у апавяданні «Апокрыф» спалучае сімволіку коласа і васілька, працы, яе плёну, і хараства, красы: *«Я ж гавару вам: добра быць коласам; але шчасліў той, каму давялося быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў?»* [5, с. 11].

Але найбольш паслядоўна вобраз коласа рэалізуецца ў рамане У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». Гэты твор даволі грунтоўна даследаваны і працягвае даследавання, аднак мы хочам спыніцца на паходжанні яго назвы, якая непасрэдна звязана з нашым рэгіёнам, што было ўстаноўлена А.І.Белай, прафесарам Баранавіцкага ўніверсітэта, даследчыцай творчасці У. Караткевіча. Мы спасылаемся на яе артыкул «Сімволіка прозы У. Караткевіча» [2, с. 41–47]. Пачатак рамана, як піша У. Караткевіч, «прышоў

у галаву 7 жніўня 1959 года ля Азярышча». Аднак у яго мог з'явіцца і такі запіс: «Ездзіў у Мілавіды, дзе адбыўся бой паміж паўстанцамі 1863 г. і царскімі войскамі. Версія назвы ўзнікла ля помніка на Мілавідскім полі». На гэтым полі, паабпал старога Варшаўскага шляху, стаяць два помнікі: адзін устаноўлены палякамі ў гонар загінуўшых касінераў, другі ўвечывае памяць салдат расійскай арміі, якія палеглі, падаўляючы паўстанне. Ён уяўляе сабой крыж з выявай анёла на адным баку і рэльефным адбіткам зламанага коласа – на другім, што, вельмі верагодна, мог бачыць У. Караткевіч і ўключыць у сферу сваіх мастацкіх асацыяцый.

Аднак дакладна такога запісу няма. У нататках пісьменніка пазначана, што ў маі 1967 года У. Караткевіч быў з Міколам Грынчыкам у Мілавідах. Мілавіды згадваюцца і ў лісце Караткевіча да польскага вучонага М. Ахоцкага, дзе гаворыцца: «Я збіраў матэрыял для рамана 12 год. Шукаеш, ездзіш на месцы сражэнняў, пытаешся ў старых, скажам, у Мілавідах, што ім расказвалі бацькі і дзяды... Кожнае адкрыццё выклікае лавіну асацыяцый, варыянтаў...». У час прэзентацыі А. І. Белай гэтага матэрыялу на Караткевічаўскіх чытаннях у Оршы (2005 г.) Адам Мальдзіс адзначыў, што пазіцыя следчыцы можа разглядацца як адна з версій паходжання назвы рамана «Каласы пад сярпом тваім».

Вобраз каласоў паўстае ў рамане ў розных значэннях, найперш у рэалістычным. «Сям-там на апошніх лапках поля жанчыны ваявалі з каласамі. Жоўтыя бароды жменьў здрыгаліся і бязвольна клаліся пад сярпом» [5, т. 4, с. 375]. Біблейскаму вобразу каласоў пад сярпом аўтар надае шырокі гуманістычны сэнс. Бацька Алесь Загорскага, паказваючы яму камень на паганскім капішчы іх далёкіх продкаў, на якім выбіты каласы, гаворыць: «Гэты маладзік – гэта серп, а гэтыя трысцінкі – каласы. Хто будзе жаць – аб гэтым маўчаць гады і маўчаць стагоддзі. Ніхто яшчэ не дадумася, бо той, хто іх выбіў, памёр і не скажа» [5, т. 4, с. 75]. З аднаго боку, далены эпизод – сведчанне глыбіні пантэізму беларусаў, з другога – адзнака іх досыць моцнай рэлігійнасці і веры ў правдывзначанасць чалавечага лёсу. Відавочны і глыбокі філасофскі сэнс вобраза. «А потым прыйшла чарга палегчы каласам...» [5, т. 4, с. 267]. Гэтыя радкі ўвасабляюць непарушную логіку жыцця: згіне штосьці ў адным месцы – з такой жа неабходнасцю яго апошні пасыл узнікне ў новым месцы, каб надалей працягнулася існаванне жывога.

Незалежна ад кантэксту ўжывання вобраза каласоў, яны нязмэнна надзяляюцца душою, і гэта мае карані ў далёкім мінулым. «Душа нівы... хаваецца ў апошняю жменью каласоў. Апошняю жменью зразаюць асіярожна. Яна ляжыць пад абразамі і выходзіць з хаты толькі на Каляды, прывязаная да галавы «казы». Тут яна радуецца і вырашае зрабіць, каб людзям было добра. І людзі не кідаюць яе» [5, т. 4, с. 250]. Вясоной гэтую «душу» кладуць у малады ўсходзі збожжа, і яна зноў пануе ў сваім зялёным царстве, не даючы загінуць ніводнай расліне.

Аднак на старонках рамана ідычныя карціны ў духу язычніцтва вельмі хутка змяняюцца жорсткімі сацыяльнымі рэаліямі, а вобраз каласоў напаўняецца сацыяльным зместам. І калі ў гневе і адчаі пан Даніла Загорскі выгуквае: «Няшчасны колас! Няшчасны колас пад невядомым сярпом. Ды хіба пад адным?... За што?...» [5, т. 4, с. 174] – то адказу няма толькі на самае апошняе пытанне. «Ён ненавідзеў папоў, ненавідзеў бога, салдат і жандараў. маладога цара» [5, т. 4, с. 174–175]. Нягледзячы на тое, што гнеў Данілы быў абумоўлены асабістымі прычынамі, ён з гонарам заяўляе: «Супраць народа я не пайду» [5, т. 4, с. 181]. Значна далей ідзе яго ўнук Алесь Загорскі, ідзе з народам, паверыўшы ў яго творчыя сілы, знайшоўшы адказы на многія

пытанні. «Бедныя, бедныя людзі! Як каласы, як трава пад сярпом тваім, грубая сіла. Ну што ж, калі твая неабходнасць не можа даць ім палёгкі, і волі і шчасця – тым лепей! Тады яны стануць каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання, бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая рунь. Гэта будзе скора. Нядоўга чакаць» [5, т. 5, с. 384]. Нездарма кажа народная мудрасць: «Колас да коласа – будзе сноп. І зламаць яго значна цяжэй, чым каласок паасобку. Таксама вобраз каласоў разглядаеш і ў сацыяльна-філасофскім плане і дапамагае раскрыць складанасць адносін паміж Алесем і Міхалінай Раўбіч. Майка-падлетак спрабуе змагацца са сваім каханнем як з пачуццём ганебнай наканаванасці, не хоча палегчы пакорлівым коласам пад сярпом лёсу. Пані Антаніда, замкнёная ў сваім свеце любові, веры ў Бога, выкажа сыну свой душэўны боль з выкарыстаннем гэтай пазытычнай матрыцы: «Можна, калі красуе жыта, яно адчувае тое, што і мы, кахаючы... Ты ведаеш, што адчуваюць каласы пад сярпом? Толькі яны не могуць ні ўцячы, ні крычаць. Не дадзена ім...» [5, т. 5, с. 237–238]. Як сцвярджае У. Караткевіч, усе мы – каласы, і сваім жыццём, і творчасцю перш за ўсё каласы на ніве сваёй Бацькаўшчыны.

Такім чынам, пазытычныя матрыцы вызначаюць разнастайнасць увасаблення мастацкай канцэпцыі свету і чалавека ў творах літаратуры. У кожнага мастацкага напрамку яны свае. Пры ўсёй разнастайнасці мастацкай рэальнасці ў розных творах пазытычныя матрыцы абумоўліваюць некаторыя іх агульныя асаблівасці. У арыгінальную літаратурную творчасць ХХ стагоддзя, пачынаючы з нашаніўства, актыўна ўвайшоў вобраз коласа, які можна разглядаць як адну з пазытычных матрыц. Самым значным яе ўвасабленнем можна лічыць раман У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім», паходжанне назвы якога звязваецца даследчыкамі з нашым рэгіёнам. Дыяпазон вобраза каласоў у рамане вельмі шырокі – ад біблейскага, філасофскага, да вузка інтымнага.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Збор твораў: у 2 т. – М. Багдановіч. – Мн. : Навука і тэхніка, 1973. – Т. 2: Проза, артыкулы, пісьмы. – 575 с.
2. Белая, А. І. Фарміраванне гісторыка-патрыятычнай свядомасці школьнікаў пры вывучэнні твораў У. Караткевіча: вучэб.-метад. дапаможнік для студэнтаў выш. навучал. устаноў. – А.І. Белая. – Баранавічы : РВА БарДУ, 2011.–104 с.
3. Боров, Ю.Б. Эстетика. – Ю.Б. Боров. – 5 изд., допол. – Смоленск : Русич, 1997. – 576 с.
4. Дубоўка, У.М. На ўзвышшы. – У.М.Дубоўка. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 190 с.
5. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. – У. Караткевіч. – Мн. : Маст. літ., 1989. – Т.4, 5, 8: Каласы пад сярпом тваім, апавесці. – 527 с.
6. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. – Я.Колас. – Мінск : Маст. літ., 1974. – Т. 6. Новая зямля. Сымон-музыка. Паэмы. – 472 с..
7. Лужанін, М. Выбраныя творы: у 2 т. – М. Лужанін. – Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 2: Колас расказвае пра сябе. Апавесць-эсэ. Дванаццаць вясковых вогнішчаў. Абрэскі. – 526 с.
8. Матрыца [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. – Дата доступа: 08.11.2014.